

УДК 811.161
DOI

МЕТАФОРИЧНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ В НАРОДНІЙ МОВІ XIX СТОЛІТТЯ

Пальчевська Олександра Святославівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

вул. Клепарівська, 35, Львів, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-2090-4870>

У дослідженні здійснюється комплексна когнітивно-дискурсивна характеристика номінативних одиниць із семантичним компонентом ЛЮДИНА в англійській народній мові. Авторка аналізує лексичні та фразеологічні засоби вербалізації й когнітивно-семіотичної категоризації в межах таких метафоричних моделей, простежує концептуалізацію лінгвокультурної інформації, яка формує метафоричний образ ЛЮДИНИ в англійських діалектах. Зазначено, що у сучасній теорії мови активізуються між-дисциплінарні дослідження, яким притаманне поєднання лінгвістичних та екстралінгвальних факторів, що, за свідченнями авторки, впливають на способи вербалізації уявлень людини про оточуючий світ та саму себе як носія певної культури в рамках антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства. Прагнення лінгвістів реалізувати синтез різних парадигм, методів та принципів зумовлене необхідністю враховувати епістемологічні й онтологічні чинники при аналізі мовного матеріалу. У річищі сучасної когнітивної семантики наголошується, що зі значеннями слів тісно пов'язуються когнітивні сутності, які реалізуються через певні моделі представлення знань, у цьому випадку концептуальні метафоричні моделі. Антропоцентрична символіка – одна з найдавніших «символічних мов» людства. Поняття ЛЮДИНА можна розглядати як глобальне, пов'язане з осягненням як макро-, так і мікросвіту. Одним із перших сформувався галтичне сприйняття людиною світу (тобто через шкіру, рухомоторний апарат, органи чуття), оскільки людина не відмежовує себе від останнього, а разом із тим кваліфікує його. Будь-яка ознака, фізична дія, образ пов'язується з ЛЮДИНОЮ та переосмислюються нею, що у традиційній картині народної мови вербалізується через специфічні метафори, які залучають ознаки практично всіх рівнів навколишнього світу а також ЛЮДИНИ як об'єкта цього світу. Аналіз номінацій свідчить, що перенесення будь-яких характеристик на ЛЮДИНУ призводить до реалізації такого перенесення за допомогою образно-номінативних засобів, властивих власним назвам, фітонімам, зоонімам, соматизмам, артефактам і т.п.

Ключові слова: людина, метафора, метафорична модель, народна мова, образ.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

У сьогоденній лінгвістиці актуальними вважаються питання взаємозв'язку мови й мислення в руслі антропоцентризму. Дослідження метафори як лінгвістичного явища концентруються не тільки на аналізі оцінки її стилістичної ролі, а й охоплюють сфери мислення, пізнання, свідомості та проблему метафоричного моделювання.

Надзвичайно важко осмислити абстрактні поняття без використання метафори. Отже, метафора відіграла важливу роль у людському прагненні створити смисли за допомогою символів. Використання метафори було «порогом, який людська думка повинна була перетнути, щоб досягти мислення будь-якого ступеня абстракції, включаючи пошук сенсу життя і створення міфічних і релігійних ідей» (Lent, 2017, p. 65).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Метафора як лінгвістичний феномен є одним із найдосліджуваних об'єктів. Протягом свого

існування як об'єкту лінгвістичного і не тільки дослідження, вона притягувала до себе погляди різних закордонних вчених (Lakoff & Johnson, 2003; Langacker, 2016), наших співвітчизників (Васько, 2016; Іванців, 2019; Кравцова, 2022; Охріменко, 2012; Сиротіна, 2020; Торчинська, 2017) та ін. Дослідження семантичного механізму метафоризації на сучасному етапі повинно, на думку вчених, носити комплексний характер. Видається, що найбільш сприятливий ґрунт для інтеграції різних методів і дослідницьких підходів створює когнітивний напрям, оскільки саме він припускає вирішення найширшого спектру взаємопов'язаних проблем. Концептуальна метафора відзначається особливою образністю та креативністю. Вивчення будь-якого семантичного явища передбачає можливість його подвійного розгляду: в аспекті семасіології або в аспекті ономасіології. Вивчення метафори в семасіологічному аспекті є більш традиційним, його теоретичну базу розроблено глибше (Л. Вінтгенштейн, М. Блек, Є. Кіттей,

та ін.). Методологія функціонально-ономасіологічного вивчення метафори – особливо в проекції на проблематику когнітивної лінгвістики – потребує подальшого опрацювання. Можливість інтеграції ономасіології в русло когнітивної лінгвістики вчені вважають особливо перспективною. Однак спроби вивчення метафори з позицій когнітивної ономасіології у вітчизняному мовознавстві є поодинокими.

Антропоморфна метафора вимагає як детального когнітивно-семантичного, так і практичного – функціонального – висвітлення у міжмовному плані, її досліджено не так ретельно, як, наприклад, політичну.

Метафора як науковий феномен увійшла в лінгвістичну термінологію дуже давно, і через усю свою історію вивчення метафори було тісно пов'язане з філософією. Концепція, котра відбиває позицію, коли метафора представляється як прикрашаючий елемент, чи імпліковане порівняння увійшла в аналітичну філософію через праці Макса Блека. Він висунув твердження про взаємодіючу теорію метафори, яка стверджує, що метафори мають мінімальне значення і добре розрізнявальний когнітивний контекст. На даний час існує два підходи до метафори – когнітивний, та семантичний (М. Блэк, С. Кітгей). В останньому мова розглядається перш за все як літературна, а метафора як відхід від літературної традиції. На противагу більш сучасний когнітивний підхід розглядає метафору як проникаючу ланку в щоденній мові та думці. Сьогодні загальноприйнято, що метафора, це перш за все ментальний феномен. Концептуальна метафора є основним з способів образного моделювання і відображення дійсності та уявляється ментальною операцією, яка визначає дві понятійні сфери (сферу джерела метафоричної експансії та сферу цілі), які фокусують смисли одна одної (Дж. Лакофф, Д. Джонсон, М. Блек). Когнітивна метафорична модель передбачає розгляд мовного знака як ментального явища, над яким домінує культурний фактор. Це дозволяє побудувати таку модель сприйняття ЛЮДИНИ через призму образних компонентів. Аналіз довів, що у багатьох номінаціях, які в початковому значенні містять семантичний компонент ЛЮДИНА, виділяються типові образні уявлення про понятійну сферу джерела та асоціативні моделі концептуалізації сфери цілі.

Про важливість метафори та метонімії для породження нових смислів свідчить лексика, яка переповнена усталеними метафорами та метоніміями. Відтоді, як Дж. Лакофф і Д. Джонсон обґрунтували поширеність мета-

фори в повсякденній мові, з'явилися численні дослідження концептуальної метафори. Особливо важливими вважаємо для нашого дослідження конкретизуючі реляційні метафори, саме тому, що вони дають нам змогу працювати з абстрактними значеннями номінативних одиниць народної мови у тому числі і діалектів. Дані, які підтверджують фундаментальну метафоричну основу абстрактної лексики, можна розглянути на численних прикладах дібраних нами із English Dialect Dictionary (EDD, 2024).

У нашому дослідженні мовна метафора розглядається як віддзеркалення когнітивного механізму інтерпретації однієї поняттєвої царини в термінах іншої. Метафоризація в такому трактуванні ґрунтується на взаємодії двох структур знань – «сфери джерела» та «сфери мети». У процесі метафоризації її об'єкт, у нашому випадку – людина, структурується за зразком джерела (різних сфер, що проєктуються на людину) (Пальчевська, Шмагалю, 2024). Таке метафоричне проєктування відбувається за типовими моделями або шаблонами.

Під метафоричною моделлю розуміють семантичні паралелі, сутність яких полягає в тому, що близькі за значенням слова часто мають однотипні вторинні значення, а типове співвідношення первинних і вторинних значень цих слів (механізм полісемії) може слугувати моделлю для нових значень інших лексико-семантичних класів слів (Кравцова, 2022).

Метою нашого дослідження є виявлення інтерпретаційного потенціалу метафоричної моделі із сферою мети «Людина» в народній мові XIX ст. Джерелами матеріалу послугували діалектні та етимологічні словники англійської мови згаданого періоду та етнографічні матеріали.

Завданням статті є виявити особливості структури та наповнення метафоричних моделей концепту ЛЮДИНА лексичними вербалізаторами в англійській народній мові.

У нашій розвідці ми розглянемо кілька моделей творення метафоричного образу людини. Аналізуючи метафоричні характеристики людини, утворені на основі їхнього уподібнення в різноманітті виявив переважно квалітативної семантики, ми ставимо перед собою наступне завдання: яким чином осмислюють людину у народній лінгвокультурі через призму сприйняття носіїв англійської народної мови

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальна метафоризація людини відбувається шляхом поєднання фізичного, психологічного, ментального, соціального, культурного кодів, і на основі актуалізації кожного з

них або об'єднується, або протиставляється об'єктам зовнішнього щодо неї світу. Так, фізично, людина об'єднується з предметним світом. Вітальний та психічний рівні існування об'єднують її з іншими живими організмами, але протиставляють неживому, предметному світу. Верхні рівні ієрархії – логіка, інтелект, інтуїція, уява, різне мислення, мовлення, соціальні стосунки – характерні тільки для людини. Розмірковуючи про метафоричні назви людини в англійських діалектах, можна припустити, що людина може ототожнюватися з більшістю об'єктів зовнішнього світу.

Охарактеризуємо зміст категорії ЛЮДИНА через набір метафоричних моделей, що актуалізують різні аспекти уподібнення.

Частина тіла людини / характеристика людини

Ця, соматична модель, будується на уподібненні анатомічних властивостей людини якимось властивостям, за які відповідають або з якими пов'язуються в народній свідомості певні органи. Необхідно звернути увагу на те, що людина загалом дуже часто інтерпретується через соматичні образи, співвідносні з частинами тіла і внутрішніми органами людини (голова, бік, нога, мізки тощо). У такому випадку можна говорити про антропоморфну або ж обернену модель творення номінацій.

Наприклад на позначення ненажери фіксуються утворення *Belly-man* (буквально людина-живіт), *Belly-gut* (буквально живіт-кишківник), *Belly-kite* (*kite* народна назва шлунка) з додатковим смислом «людина, яка споживає шкідливу їжу» (EDD, 2024)..

Кров у більшості лінгвокультур асоціюється із сильними виявами емоційності, що підтверджується діалектною номінацією *blood-stick* (буквально кров-палка), яка вживається на позначення запальної, впертої людини (EDD, 2024).

Голова, як вмістилище розуму в народній мові, концептуалізується в низці назв, які відносяться переважно до оцінного низу: *bushel-head* «термін презирства, який застосовується до дурної, незграбної людини», бушель – міра об'єму сипких тіл, використовується в США та Сполученому Королівстві, але має практичне значення у всьому світі, оскільки ціна на сільськогосподарські продукти на біржах визначається зазвичай у розрахунку на один бушель (EDD, 2024); *churn-head* «дурень», де *churn* «маслобійка» (EDD, 2024); *fat-head* (буквально – товста голова) «той, хто повільно сприймає інформацію; тупий, дурний» (EDD, 2024).

Власна назва / якості людини

Показовою рисою номінацій, що утворилися через метафоризацію власної назви є перенесення тих якостей, які приписуються носіям власних імен. Так, *Billy* є скороченням від дуже розповсюдженого на території Великобританії чоловічого імені *William*. В англійських діалектах дуже часто використовується в народних назвах рослин, тварин і т.п.: *Billy-bat*, *the long-eared bat*, *Pleiotus communis* «вухань звичайний»; (2) *Billy-biter*, (a) *the blackcap*, *Motacilla atricapilla* «кропив'янка чорноголова»; (b) *the blue titmouse*, *Parus caeruleus* «синиця блакитна»; (c) *the great titmouse*, *Parus major* «синиця велика»; *Billy-blackcap*, *the bullfinch*, *Pyrrhula europaea* «снігур»; *Billy-hooter*, *the tawny owl*, *Surnium aluco* «бура сова»; *Billy-lamb*, *a lamb reared by hand* «ягня вирощене вручну, зазвичай у відриві від матері або в умовах, які вимагають активного проведення часу з тваринами з метою їх соціалізації та розвитку»; *Billy-mote*, *any small kind of moth* «будь-яка маленька міль»; *Billy-whit*, *the barn owl*, *Strix flammea* «сипуха» (EDD). Відповідно можна зробити висновок, що власна назва *Billy* символізує щось звичайне, розповсюжене, буденне. В контексті метафоризації якостей людини це ім'я має негативну конотацію та часто використовується на позначення дурної людини, простака: *Billy-buttons* (буквально Біллі-гудзики) «простака»; *Billy with-the-pinafore-on*, *Billy-pinafore*, «простака, дурний парубок», *de pinafore фармух*, *Billy-minawky* «дурень» + “awkward” з “awk” (незграбний) + -weard з Old English “-weard” / “-weardes” (до) з прагерманської “werda-” (повертати, крути) пізніше набуло значення «незграбний, позбавлений легкості та грації в рухах / збентежений, невимушений» (EDD, 2024).

Власна назва *Anna*, метафоризуючись, в діалектах набуває позитивного значення та є частиною фразеологічного звороту: *that's the chap as married Anna*, «то саме та людина» та використовується як вираз-схвалення (EDD, 2024).

Johnny Crapeud, Джонні Крапо, використовувалось як зневажливе загальне ім'я француза або Франції з 1818 р. *Johnny* – пестлива форма чоловічого роду від власного імені *John*, що використовувалося як зневажливе або жартильве позначення певного класу або групи чоловіків з 1670-х років (EDD, 2024). Це було прізвиськом солдатів Конфедерації та армії Півночі під час Громадянської війни в США, а солдатів Півдня називали «Джонні», а також «Джонні Реб». У Середземномор'ї це було типове ім'я

англійця до 1800 року. Під час Кримської війни це ім'я стало звичним серед англійців для позначення «турка» (також *Джонні Турк*), пізніше воно поширилося на арабів; до Другої світової війни араби використовували Джонні як типово ім'я для позначення «британця» (Etymonline, 2024).

Метафоризовані прецедентні власні назви

Attwood «дурний хлопець, дурна людина». Номінація стала відомою близько 1830 року, коли Тос Етвуд погрожував піти на Лондон разом з бірмінгемськими реформаторами і відмовитися від сплати податків. *Aumeril* «1) той, хто має мало розуміється на чомусь. 2.) Часто застосовується до безпородного собаки [можливо, через його поганий зовнішній вигляд або походження» (EDD, 2024).

Представники фауни / характеристика людини

Так звана анімалістична модель фіксується в метафоричних уживаннях лексем на позначення тварин, частин їхнього тіла, особливостей поведінки. Наприклад слово *chowny* в першому значенні використовується на позначення свині, у переносному – застосовується на знак неповаги до впертої людини (EDD, 2024). Про дурну, нерозумну людину стверджують, що вона *bunny-headed* (буквально: має голову як у зайця) (EDD, 2024).

Властивості об'єктів неживої природи / характеристика людини

У словнику англійських діалектів лексема *basties*, зустрічається у формах *bastish*, *bastous*, що у контексті ґрунту має значення «грубий, твердий, зв'язаний», а у контексті людей «впертий»: *A bastous hizzie*. Cf. *ramstugerous*. Номінація *cladpole* «бовдур; дурний хлопець» у першому ЛСВ має значення «комина»: *That's reet, owd cladpoo, Lahee Acquitted*, де *clod* «глина» (EDD, 2024).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз співвіднесення різних концептуальних сфер із сферою «людина» дає змогу зробити висновок про те, що у сферу метафоричного моделювання образу ЛЮДИНИ залучаються ознаки практично всіх рівнів навколишнього світу а також людини як об'єкта цього світу. Зовнішні характеристики та емоційно-психічні особливості людини метафорично інтерпретуються через систему образів різних концептуальних сфер-джерела. У результаті дослідження визначено декілька типів метафор, які формують метафоричний образ ЛЮДИНИ в англійській народній мові XIX ст.: антропоморфна, соматична, зооморфна, неживої природи. Вивчення таких метафор дало змогу простежити ключові тенденції формування й розвитку народної мовної картини світу англійських діалектоносіїв XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васько Р. В. Семантична модуляція соматизмів *سأر* / head / голова у фразеотрансформах арабської, англійської, української та російської мов. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. № 1. 2016. С. 26–36.
2. Іванців О. В. Концептуальна метафора як когнітивний механізм створення іміджу. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, № 15. 2019. С. 29–33.
3. Кравцова Ю. В. Типи і параметри метафоричних моделей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. № 56. 2022. С. 66–70.
4. Охріменко М. А. Ідіотнічні особливості одиниць фразеосемантичного поля «Емоції людини» в перській і українській мовах. / Кандидатська дисертація. Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна. 2012.
5. Пальчевська О. С., Шамагалю С. В. Номінації на позначення людини в англійській народній мові XIX ст. *Закарпатські філологічні студії*. № 34 (2). 2024. С. 58–63.
6. Сиротіна О. О. Антропоморфна метафора в англійській терміносистемі біотехнології. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. № 84. 2020. С. 62–66.
7. Торчинська Н. М. Українська діалектологія. Хмельницький, 2017. 158 с.
8. EDD Online. 2024. URL: <https://eddonline4-proj.uibk.ac.at/edd/> (дата звернення 10.09.24).
9. Etymonline. 2024. URL: <https://www.etymonline.com/columns/post/bio> (дата звернення 12.09.24).
10. Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. 2003.
11. Langacker, R. *Metaphor in Linguistic Thought and Theory*. *Cognitive Semantics*, № 1. 2016. P. 3–29.
12. Lent, J. *The Patterning Instinct*. New York: Prometheus Books. 2017.

REFERENCES

1. Vasko, R. V. (2016). Semantychna modulyatsiya somatyzmiv *رأس* / head / holova u frazeotransformakh arabskoyi, anhliyskoyi, ukrayinskoyi ta rosiys'koyi mov. [Semantic modulation of somatisms *رأس* / head / голова in phraseological transformations of Arabic, English, Ukrainian and Russian languages]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu*. 1. 26–36. [in Ukrainian].

2. Ivantsiv, O. V. (2019). Kontseptualna metafora yak kohnityvnyy mekhanizm stvorennya imidzhu. [Conceptual metaphor as a cognitive mechanism for creating an image]. *Aktualni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva*. 15. 29–33. [in Ukrainian].
3. Kravtsova, YU. V. (2022). Typy i parametry metaforychnykh modeley. [Types and parameters of metaphorical models]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiya*. 56. 66–70. [in Ukrainian].
4. Okhrimenko, M. A. (2012). *Idioetnichni osoblyvosti odynyts frazeosematnychnoho polya "Emotsiyi lyudyny" v perskiy i ukrayinskiy movakh*. [Idioethnic features of the phraseological field units "Human emotions" in the Persian and Ukrainian languages.]. (Kandydatska dysertatsiya). Kyivskyy natsionalnyy linhvistychnyy universytet, Kyiv, Ukrayina. [in Ukrainian].
5. Palchevs'ka, O. S., Shmahalo, S. V. (2024). Nominatsiyi na poznachennya lyudyny v anhliyskiy narodniy movi XIX st. [Nominations for designating a person in the English vernacular of the 19th century]. *Zakarpatski filolohichni studiyi*. 34 (2). 58–63. [in Ukrainian].
6. Syrotina, O. O. (2020). Antropomorfna metafora v anhliyskiy terminosystemi biotekhnolohiyi. [Anthropomorphic metaphor in the English terminology of biotechnology]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya "Filolohiya"*. 84. 62–66. [in Ukrainian].
7. Torchynska, N. M. (2017). *Ukrayinska dialektolohiya*. [Ukrainian dialectology]. Khmelnytskyy, 158. [in Ukrainian].
8. EDD Online, (2024). URL: <https://eddonline4-proj.uibk.ac.at/edd/> (дата звернення 10.09.24). [in English].
9. Etymonline, (2024). URL: <https://www.etymonline.com/columns/post/bio> (дата звернення 12.09.24). [in English].
10. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. [in English].
11. Langacker, R. (2016). Metaphor in Linguistic Thought and Theory. *Cognitive Semantics*, 1. 3–29. [in English].
12. Lent, J. (2017). *The Patterning Instinct*. New York: Prometheus Books. [in English].

METAPHORICAL IMAGE OF PERSON IN THE VERNACULAR LANGUAGE OF THE NINETEENTH CENTURY

Palchevska Oleksandra Sviatoslavivna

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign
Languages and Translation Studies
Lviv State University of Life Safety
35 Kleparivska Str., Lviv, Ukraine*

The study provides a comprehensive cognitive and discursive characteristic of nominal units with the semantic component PERSON in vernacular English and reveals the regularities of structural and semantic organisation of the following metaphorical models, the lexical and phraseological means of its verbalisation as well as cognitive and semiotic categorisation within such metaphorical models, the conceptualisation of linguistic and cultural information that forms the metaphorical image of PERSON in English dialects is traced. In modern language theory, interdisciplinary research is intensifying, which is characterised by a combination of linguistic and extralinguistic factors that influence the ways of expressing human ideas about the world around us and ourselves as carriers of a certain culture within the anthropocentric paradigm of modern linguistics. The desire of linguists to synthesise different paradigms, methods and principles is due to the need to consider epistemological and ontological factors when analysing linguistic material. In line with modern cognitive semantics, it is emphasised that cognitive entities are closely related to the meanings of words, which are realised through certain models of knowledge representation, in our case, conceptual metaphorical models. Anthropocentric symbolism is one of the oldest 'symbolic languages' of mankind. The concept of PERSON can be seen as a global one, associated with comprehending both the macro- and microcosm. The haptic perception of the world (i.e. through the skin, musculoskeletal system, and sensory organs) was one of the first to be formed, as a person does not separate oneself from the latter but at the same time qualifies it. Any feature, physical action, or image is associated with and reinterpreted by a PERSON, who, in the traditional picture of the vernacular language, is verbalised through specific metaphors that involve features of almost all levels of the world around him or her as well as a PERSON as an object of this world. The analysis of nominations shows that transferring any characteristics to a person leads to the realisation of the latter with the help of figurative and nominative means inherent in proper names, plant names, animal names, somatisms, artefacts, etc.

Key words: person, metaphor, metaphorical model, vernacular, image.